

algılanması sonradan ortaya çıkmış bir kanaat olup bu telakkinin benimsenmesinde Ehl-i kitabın kutsal metinlerinde geleceği bildirilen peygamberle ilgili ifadelerin yanı sıra bu bene de işaret edildiğine dair sıhhatleri şüpheli rivayetlerin de etkisi olmuştur. Ayrıca başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere Resûl-i Ekrem'in nübüvvetini ispat eden pek çok delil varken söz konusu bene vurgu yapılması isabetli görünmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 227-228; IV, 74-75, 184-185, 208; V, 107, 143, 354, 438, 441-444; Dârimî, "Muḳaddime", 3; Buhârî, "Beḍ'ü'l-vaḥy", 1-4, "Şalât", 1, "Beḍ'ü'l-ḥalk", 6, "Vuḍû", 40; Müslim, "İmân", 252, 261, 263-264, "Fezâ'il", 110; Tirmizî, "Menâkıb", 11; Nesâî, "Şalât", 1; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 68-69; Tayâlisî, *Müsned*, Haydarâbâd 1321, s. 215-216; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 175, 177; İbn Sa'd, *et-Ṭabakât*, I, 328; Ali b. Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-devle* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1402/1982, s. 146-147; Taberî, *Târîḥ* (Ebü'l-Fazl), II, 297, 304-305; Ukaylî, *ed-Du'aḫâfâ*, I, 183; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 601-602; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. M. Revvâs Kal'acî - Abdülber Abbas), Halep 1390/1970, I, 286-287; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmü'tî Kal'acî), Beyrut 1405/1985, I, 265; II, 142; Süheylî, *er-Ravzû'l-ünûf*, II, 168-171; Nevevî, *Şerḥu Müslim*, XV, 99; İbn Manzûr, *Muḥtaşaru Târîḥi Dimaşḳ*, II, 84; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 20; a.m.f., *Telḥiṣu'l-Müstedrek* (Hâkim, *el-Müstedrek* içinde), II, 602; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* (nşr. Abûlazîz b. Abdullâh b. Bâz), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), VI, 562, 583; Hüseyin el-Cisr, *Risâle-i Hamidiyye* (trc. Manastırlı İsmail Hakki, s. nşr. Ahmet Gül), İstanbul 1980, s. 77; El-mallî, *Hak Dini*, VI, 3906; Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâilî*, İstanbul 1997, s. 74; Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, İstanbul 2002, s. 118-122; a.m.f., "Nübüvvet Mührü: Tarihî Süreçteki Algılanması ve Anlamlandırılması", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Adapazarı 2001, s. 281-302.

MUSTAFA SİNANOĞLU

NÜCEBÂ

(النجباء)

Taşıyamadıkları yükler konusunda insanlara yardımcı olan son derece merhametli veliler grubu anlamında tasavvuf terimi

(bk. RİCÂLÜ'L-GAYB).

NÜCÛM İLMİ

(bk. İLM-i FELEK).

NÜFEY' b. HÂRİS

(bk. EBÛ BEKRE).

NÜFEYLÎ

(bk. EBÛ CA'FER en-NÜFEYLÎ).

NÜFUS

(النفوس)

Arapça *nefs* kelimesinin çoğulu olan *nüfûs* "nefis; ruh, can, hayat" anlamına gelir ve daha çok bir coğrafyada yaşayan insanların ifade eder. "Bir yerde oturan, ikamet eden" mânasındaki *sâkinin* çoğulu olan *sükkân / sekene* de nüfus karşılığında kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli âyetlerinde dinî bir gruba, bir şehre veya bir aileye mensup insanlar için çokça geçen (meselâ bk. el-Bakara 2/105; el-A'râf 7/96-98; el-Kasas 28/45) *ehl* (çoğulu *ahâlî*) kelimesiyle de nüfus kastedilmektedir. Bugün doğum, ölüm, evlenme, boşanma, yaş, göç hareketleri gibi konular "nüfus bilimi" (demografi) denen ilim dalı tarafından incelenmekte, ayrıca nüfusla ilgili meseleler beşerî coğrafyanın konuları arasında yer almaktadır.

İlâhî dinlere göre insan nüfusu Hz. Âdem ve Havvâ'ya dayanmaktadır. Hz. Nûh'un kavmi inkârları sebebiyle büyük bir tufanla helâk olmuş, insan nesli daha sonra Hz. Nûh'un oğulları Hâm, Sâm ve Yâfes'in soy-ları ile devam etmiştir. Eski Ahid'de yer alan bilgilere göre ilk nesillerin ömürleri dokuz yüz-bin yıl gibi çok uzun bir süredir (Tekvîn, 5/5, 6, 11, 14, 20, 27). Kur'an'da da Hz. Nûh'un kavmi içinde 950 yıl kaldığı belirtilir (el-Ankebût 29/14).

Dünya nüfusunun sayısı konusunda verilen rakamlar modern anlamda nüfus sayımları yapıncaya kadar daima tahminlere dayanmıştır. Dünya Bankası'nın 1984 kalkınma raporunda milâttan önce 8000 yıllarında dünya nüfusunun 8 milyon kadar olduğu tahmin edilmektedir (Saraç, s. 11). Geçmişte savaşlar, salgın hastalıklar ve doğal afetler sebebiyle bu rakamda âni değişiklikler olduğunda şüphe yoktur. Eski Ahid'de genel nüfus ve yahudi nüfus sayımları hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır; özellikle adının da işaret ettiği gibi Salyar'ın büyük bölümü İsrâiloğulları'nın nüfus bilgisiyle ilgilidir. Meselâ Rab, Hz. Mûsâ ve Hârûn'a İsrâiloğulları'nın sayımının yapılmasını ve her sayılanın canı için fideye verilmesini istemiştir (Çıkış, 30/12-14, 38/25-26; Sayılar, 1/2-3). Eski Ahid'in daha sonraki bölümlerinde göçler, sürgünler ve sapıklık yüzünden tamamen helâk olan şehirlerden ve daha birçok nüfus hareketin-

den söz edilmektedir. Hz. Dâvûd ve oğlu Süleyman zamanında da nüfus sayımları yapılmış ve belli yaş grupları belirlenmiştir (II. Samuel, 24/2; I. Târihler, 21/1; 23/3; II. Târihler, 2/17). Yeni Ahid'de Hz. İsa'nın doğduğu yıllarda Roma İmparatoru Augustus'un bütün ülkede sayım yaptırdığı belirtilmektedir (Luka, 2/1).

İlâhî ve beşerî dinlerin hepsinde neslin korunması ve sağlıklı bir nüfus amaçlanır; ayrıca bu durum tarihteki ilk kanunlarda da görülür. Hammurabi kanunlarının büyük bir bölümü nişan, evlilik, ailenin korunması, eşlerin sadakati, geçimsizlik, boşanma, gayri meşrû ilişkiler, aile içi suçlar, miras, kölelerle evlilik, dulların evliliği, evlât edinme, sütannelik gibi değişik nüfus bilgisi konularıyla ilgilidir (Tosun - Yalvaç, s. 197 vd.). Mezopotamya verimli arazisi ve uygun iklimiyle eskiden beri yoğun nüfus yaşadığı bölge olmuştur. Kur'an'da Hz. Yûnus'un yüz binden fazla insana (Ninovâ şehri ve çevresine) peygamber gönderildiği bildirilmektedir (es-Sâffât 37/147).

Câhiliye döneminde kabileler halinde yaşayan Araplar'da nüfus çokluğu bir övünme vesilesiydi. Aralarındaki savaşlar ve zor tabiat şartlarında çalışacak güçlü eleman ihtiyacı erkek çocukların tercih edilmesine yol açıyordu. Ayrıca savaşın kaybı durumunda kadınların düşman eline geçmesinin erkeğe göre daha büyük bir zillet kabul edilmesi sebebiyle kız çocukları istenmez ve hor görülürdü.

Hz. Peygamber'in ilk döneminde Hicaz şehirlerinin nüfusu hakkında bilgi yoktur. Mekke'nin müslümanların hicretleriyle daha da azalan nüfusunun Bedir'de çıkardığı 950 kişi civarındaki asker sayısına göre fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Mekke'nin eskiden beri hac mevsimlerinde kalabalıklaştığı bilinen bir husustur. Hicret sırasında Medine nüfusunun 10-20.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Evs ve Hazrec'in çeşitli kolları ile Benî Kaynukâ', Benî Kurayza ve Benî Nadîr yahudilerinden oluşan bu nüfus Mekke'nin fethine kadar devam eden hicret sebebiyle hızla arttı. Nüfus Resûl-i Ekrem'in vefatı sırasında 30.000 civarındaydı ve kısa bir süre sonra Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi de bu hızlı artıştan kaynaklanıyordu.

İslâm tarihinde ilk nüfus sayımı daha çok askerî amaçlarla yapılmıştır. Hz. Peygamber müslüman olup bunu açıklayanların sayılmasını istemiş ve farklı rivayetlere göre 500-1500 arasında rakamlara ulaşılmıştır (Buhârî, "Cihad", 181; Müslim, "İmân", 235; Nevevî, II, 179). Rakamlardaki çeşit-

liliğin sebebi sayının yalnız savaşçıları veya kadın, çocuk ve köleleri yahut Medine dışında oturanları da kapsayacak şekilde geniş tutulup tutulmamasıyla yorumlanmıştır. Bu sayının 3 (625), 5 (627) veya 6 (628) yılında yapıldığına dair farklı rivayetler bulunmaktadır (Okıç, VII [1958-59], s. 15). Muhammed Hamîdullah sayımın hicretin 1. yılında yapıldığı kanaatinde (İslâm Peygamberi, I, 198). Ayrıca Hayber'in fethinin ardından ganimetlerin taksimi için bir sayım yapıldığı kaydedilmektedir (İbn Seyyidünnâs, II, 191 vd.). Hudeybiye'den sonra müslümanlar hızla çoğalmış, sadece Mekke'nin fethine katılan muhariplerin sayısı 10.000'i, Tebuk Seferi'ne katılanların sayısı ise 30.000'i bulmuştur. Resûl-i Ekrem'in Vedâ hutbesini dinleyenlerin sayısı hakkında 140.000'e ulaşan rakamlar verilmektedir (Hamîdullah, I, 297).

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de fey gelirlerinin hak sahiplerine dağıtılması ve vergi mükelleflerinin belirlenmesi gibi amaçlarla nüfus tesbiti yapılmıştır. Hz. Ömer tarafından divan teşkilâtı kurulup fey gelirlerinden atıyye ve erzak alacaklar belirlenmiş, ayrıca Hz. Ömer'in görevlendirdiği Osman b. Huneyf Irak'ta ziraata elverişli arazileri ölçtürüp nüfus sayımı yaptırmış ve özellikle zimmîlerin sayısını tesbit etmiştir.

Muâviye b. Ebû Süfyân, Mısır'daki Arap kabilelerinin her biri için bir görevli tayin etmişti. Bunlar her sabah dolaşarak yeni doğan çocukları ve evlerdeki misafirleri tesbit edip deftere yazarlardı (Makrîzî, I, 94). Nüfus sayımı yapılmasının en önemli sebebi gerektiğinde asker olabileceklerin tesbitidir. Bundan dolayı ilk zamanlardaki nüfus kayıtları daha çok Divânü'l-cünd tarafından tutulmuştur. Mısır divanı I. (VII.) yüzyılda üç nüfus sayımı gerçekleştirmiştir (DİA, IX, 378). Savaş, kıtlık, salgın hastalık, iş bulma imkânı, sosyal refah gibi etkenler nüfus değişikliklerinde önemli rol oynamıştır. el-Melikü'n-Nâsir Muhammed döneminde sosyal refahın artmasıyla Mısır'da Kahire ve Fustat birleşmiş ve şehrin nüfusu 5-600.000'i bulmuşsa da daha sonra istilâ ve salgın hastalıklar yüzünden gerilemiştir (a.g.e., XXIV, 174). İbn Haldûn, nüfusla ilgili konuları ele alırken şehirlerin gelişmesinde nüfusun önemine dikkat çekmekte ve kalabalık olanların nüfusu az olanlara göre umran açısından daha çabuk ilerlediğini belirtmektedir (Muḳaddime, s. 337 vd.). Nüfus sayımı yapılmasını zorunlu kılan önemli bir etken de Hz. Ömer'in divan teşkilâtında olduğu gibi devlet gelirlerinin toplanması ve bun-

ların sarf yerlerinin doğru bir şekilde tesbit edilmesidir. Vergilerin toplanmasında görevlilerin işini kolaylaştıran ve nüfusla da ilgilenen, ülkelere göre değişik adlarla anılan yardımcı memurlar vardı. İlhanlılar devrinde defterdarın (mütevelli) memurları arasında yer alan ser-şümârın (baş sayan) görevi nüfusu, doğumları ve ölümleri kaydetmektir. Altın Orda Hanlığı'nda bu görevi sâliḡ memuru yapıyordu (Uzunçarşılı, s. 216, 217). Mengü Kaan'ın nüfus sayımı ve vergi tesbiti için nökerleri görevlendirdiği bilinmektedir (Cüveynî, III, 48). Bugünkü anlamda nüfus sayımı ise XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren yapılmaya başlanmıştır (İsveç 1748, Danimarka 1769, İspanya 1787, Amerika Birleşik Devletleri 1790, İngiltere ve Fransa 1801).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Cihâd", 181; Müslim, "İmân", 235; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 654 vd.; Nevefî, *Şerhu Müslim*, II, 179; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (Öztürk), III, 48; İbn Haldûn, *Muḳaddime* (nşr. Derviş el-Cüveydî), Beyrut 1415/1995, s. 337 vd.; İbn Seyyidünnâs, *Üyûnü'l-eşer* (nşr. Muhammed el-İdû'l-Hatrâvî – Muhyiddin Müstûd), Medine 1413/1992, II, 191 vd.; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 94; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), VI, 178, 179; VIII, 118; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 216, 217; Ali Tanoğlu, *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul 1969, s. 31; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 198 vd., 297; Mevrure Tosun – Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara 1989, s. 197 vd.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), I, 293 vd., 301; III, 70, 71, 206; R. Pressat, *Mu'cemü muştalahât-i-demografyye* (trc. Halâ Nevfel Rızkullah), Beyrut 1990, tür.yer.; Hüseyin Saraç, *Nüfus Politikaları ve İlahî Dinlerdeki Uygulama* (yüksek lisans tezi, 1992), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 11; M. Tayyib Okıç, "İslâmîyette İlk Nüfus Sayımı", *AÇİFD*, VII (1958-59), s. 11-20; Abdülazîz ed-Dürî, "Divan", *DİA*, IX, 378; Eymen Fuâd Seyyid, "Kahire", a.e., XXIV, 174; Nebi Bozkurt – Mustafa Sabri Kûçukaşçı, "Medine", a.e., XXVIII, 310.

NEBİ BOZKURT

Osmanlı Dönemi. X. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu kapılarına gelen Türkler'in Anadolu'yu fetih ve iskân süreci yaklaşık iki asırlık bir zaman diliminde tamamlanır. Önceleri Bizans savunma merkezi olan kale-şehirler Türk süvarilerinin doğrudan hedefi olmuş, ele geçirilen bu ilk bölgelerin kırsal kesimi de arkadan gelen yoğun bir göçebe Türk nüfusu için hayat alanı haline gelmiştir. Kırsal nüfusu zaten azalmış olan Bizans bu göçlere karşı koyamaz. Fetihler ve ardından gelen göçler iki ana hat üzerinden gerçekleşti: Azerbaycan üzerinden kuzey hattı ile Halep / Suriye bölgesindeki güney hattı. XI. yüzyılın ikinci yarısından XIII. yüzyıl ortalarına kadar süren bu göç hareketiyle Anadolu'nun

yerleşik nüfus kompozisyonu tamamen değişti. Konya şehrinin nüfusu XII. yüzyıl sonlarında 30.000, XIII. yüzyıl ortalarında 50.000 civarında tahmin edilmektedir. Anadolu'nun sayısı yirmi kadar olan diğer büyük şehirlerinin her birinde ortalama 15-20.000 nüfus bulunduğu hesaba katılırsa toplam şehirli nüfusun 400.000'e ulaştığı görülür. XIII. yüzyılın ikinci yarısında köyler de sayıca artış gösterdi. Tahminen toplam nüfusun % 10'u şehir ve kasabalarda, % 10'u köylerde yaşamaktaydı. Buna göre Anadolu'da XIII. yüzyıl ortalarında şehirli nüfusun yaklaşık 500.000 olduğunu, bir o kadar nüfusun da köylerde bulunduğunu öne sürmek mümkündür. Genel nüfusun % 20'sinin şehirli ve köylü, % 80'inin de konar göçerlerden meydana geldiği düşünülürse Anadolu'da XIII. yüzyılın sonlarına doğru toplam nüfusun 5 milyon civarında olduğu söylenebilir. Bu nüfusa gayri müslim yerli ahali ile Haçlı bakiyesi ve Moğol unsurlar da dahildir. Gayri müslimler özellikle Ege bölgesinin kıyı ve kıyıya yakın kesimleri, Doğu Karadeniz sahilleriyle Doğu Anadolu'nun iç ve güneyi, İç Anadolu'nun güney ve güneydoğusunda daha yoğundu. Bu bölgeler için genel bir tahmin yapmak gerekirse şehirli ve köylü nüfus da dahil gayri müslim nüfusun % 30, hatta bazı yerlerde % 40'lara ulaştığı ileri sürülebilir. Sivas ve Erzincan Türkler'in azınlık olarak yaşadığı istisnaî şehirlerdendi. Anadolu'nun kıyı, doğu ve güney kesimleri hariç geri kalan yerlerde gayri müslim nüfus oranı % 10'u geçmemekteydi. 1272 tarihli Cacaoğlu vakfiyesinde yer alan köylerden isimleri yabancı ve nüfusu gayri müslim olanların oranı % 10 civarındadır. Ancak Anadolu'nun tamamı için XIII. yüzyılın sonlarında yerli nüfusun kır-kent dahil % 20-30'una oluştuğu ifade edilebilir. Konar göçerlerin yerleşikliğe geçmesi, göçler ve İslâmlaşma ile gayri müslim nüfus oranı gittikçe azaldı. XIII. yüzyılın sonlarında İç Anadolu ve yakın çevresindeki Ankara, Kırşehir, Konya, Niğde, Aksaray, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri şehirlerine yakın bölgelerde yerleşik hayata geçen Türkmenler köy nüfusuna dahil oldular. Bunların toplam nüfus içerisindeki yeri şehirler hariç % 35 civarına yükseldi. Nüfus kompozisyonları ise farklıydı ve ayrı dinlere mensup insanlar bir arada yaşıyordu. Şehirli nüfus idarî, meslekî, dinî alt gruplar halinde katmanlaşmıştı. Beyler ve emîrler, ulemâ ve tarikat ehli, ticaret erbabı, zenaatkârlar, askerler bu katmanlaşmanın unsurları idi. Esnaf teşkilâtları, fütüvvet ve Ahîlik kurumları şehir nüfusunun sivil karakterdeki örgütlenme biçimiydi.